

УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА

УДК 821.161.2-1.09

DOI <https://doi.org/10.32782/2710-4656/2024.4.2/15>

Науменко Н. В.

Національний університет харчових технологій

СПОРТИВНІ МОТИВИ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ПОЕЗІЇ

У статті зроблено спробу установити особливості спортивної образності в новочасній українській поезії. Потребу такого дослідження зумовив той факт, що в українському письменстві існує значна кількість спортивних віршів, однак майже всі вони належать до категорії «література для дітей», мають свою жанрово-стильову та формозмістову специфіку, а, отже, спортивні концепти в них виконують переважно роль художніх деталей, рідко коли набуваючи ваги образу або символу.

Унаслідок «повільного прочитання» творів спостережено: попри варіативність образів української лірики першої третини ХХ століття (урбаністичні, мариністичні, технічні тощо), спортивні мотиви були спорадичними – передусім у Б.-І. Антонича (цикл «Бронзові м'язи» зі збірки «Привітання життя», низка віршів поза збірками) та футуристів (М. Семенка, Г. Шкурупія, В. Поліщука). Наступним періодом актуалізації спортивної тематики в українській літературі стала друга половина ХХ століття: провідними мотивами в ній стали футбол (Ліна Костенко, В. Голобородько), шахи (В. Капуста, А. Мойсієнко) та інші види спорту.

Розвиткові спортивної лірики на початку ХХІ століття сприяв Інтернет: саме на його сторінках опубліковано значну кількість творів як професійних поетів, так і аматорів, однак спільний чинник для обох сегментів – це особливі сув'язі природних деталей, спортивних концептів і персоналій відомих «акторів стадіону», що дозволяє створити цілісну картину українського не лише спортивного, а й культурного життя, причому декількох періодів водночас.

Насамкінець установлено: масив української поезії про спорт, хоча й не вельми великий за обсягом, дуже різноманітний за формотворчими (просодія, композиція, образність, художня мова) та змістовими (тематика, проблематика, ідея) характеристиками, які в сукупності актуалізують спільний для всіх текстів образ «руху», зокрема внутрішніх порухів душі людини та їх вияву через слова й емоції у віршовій формі.

Ключові слова: українська література, поезія, формозміст, образність, мотив, спорт, синтез мистецтва.

Постановка проблеми. Поетизація спортивних ігор веде свою традицію ще з Давньої Греції, де підтримання фізичного та духовного здоров'я було піднесено до рівня культу. Антична поезія витворила ряд жанрів, пов'язаних зі спортом, зокрема **епінікій** – спів на честь переможців олімпійських змагань [13, с. 339].

Значний масив сучасних українських віршованих творів про спорт, окремі його види, ігри тощо, належить до літератури для дітей – передусім до метажанру дидактичної поезії. Відповідно, зміст диктує авторам особливу просодію вірша, передусім чотиристопний хорей як переважний розмір, точне римування (наприклад, «Головне – здоровим бути, / Це потрібно всім збагнути!»); добір зображально-виражальних засобів, зокрема

активне вживання ідіом, звертань, дієслів у формі наказового способу («Кожен день по розпорядку / Маємо робити зарядку. / Для здоров'я вона – плюс, / Намотай собі на вус!»). Подібного гатунку вірші часто оприлюднюють на освітніх вебсайтах – www.naurok.com.ua, www.vseosvita.ua тощо з метою залучити дедалі більшу кількість українців різних вікових категорій до практикування здорового способу життя, у тому числі заняття спортом.

У повсякденній українській мові наявна низка лексем у переносному значенні, пов'язаних зі спортом: «відфутболити» – відмовити, порвати з кимось стосунки, переадресувати заявника до іншої посадової особи або інстанції, «рокировка» – перестановка, переміна чого-небудь міс-

цями, «цейтнот» – нестача часу, скрутне становище; ідіоми «чистий хокейний час» – проміжок часу, витрачений безпосередньо на виконання запланованої роботи; «грати у пінг-понг» – передоручати певну справу одне одному; «хід конем» – хитрість, витівка, «нагострити лижі» – утекти. Відомий вислів американського поета Роберта Фроста, у якому сполучено елементи спорту та літератури: «Писати верлібр – однаково що грати у теніс без сітки».

Саме тому в наш час назріла потреба всебічно осягнути взірці «дорослої» лірики, у якій наявна спортивна образність, адже, згідно з авторським задумом, кожен із її елементів здатен набувати нового забарвлення, показуючи іноді складні перипетії життя в одному термінологічному слові або вислові.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Не можна не помітити, що велика кількість видів спорту, особливо командних (футбол, хокей, волейбол), єдиноборств (дзюдо, карате, айкідо, боротьба в усіх її модифікаціях), спортивно-інтелектуальних ігор (шахи, шашки) виникла з імітації бойових дій [див. 3, с. 111]. Ще у 1920-х роках на це звертали особливу увагу: пріоритетними для розвитку серед молоді були стрільба, кінний спорт та фехтування, а також легка атлетика [4, с. 1]. Отже, поодинокі взірці поезій на зазначену тему, попервах задумані як агітки, за певних обставин могли змінити свій статус на описові, а іноді й філософські твори.

Актуалізації спортивних мотивів у модерністській ліриці присвячено статтю Оксани Кудряшової «Сонцем загоною найвищий гол: зміст і форма поетизації спорту в українському футуризмі» (2016). Розвиваючи тезу О. Ільницького «...футуристи свою творчість уважали “метамистецтвом” – органічним входженням деформованого мистецтва в атмосферу науки, техніки, спорту», причому остання з переліку лексем акцентувала на «діяльності» та «активності» [8, с. 242], дослідниця утверджує віршування футуристів на «спортивну» тему як специфічний масив тілесності [11, с. 60]. А оскільки, за спостереженням В. Базилевського, футуристи, намагаючись скасувати панівні формотворчі традиції, натомість утворювали нові [2, с. 146], то можна поширити цю тенденцію й на зміст їхньої спортивної лірики, у якій, без сумніву, актуалізуються риси античного епінікія. Як-от у «Спортсменці» (1929) Валер'яна Поліщука, де єдність людини (жінки) з природою увиразнено рефреном «І синь, і тиша, і вітерець, і простір»:

*Блискуча кожа позначилась, облита м'язами.
Йй подих захватом підвів два пагорки на грудях, –*

І синь, і тиша, вітерець, і простір.

Ось сплеснула долонями – /

Йй натягнута струна її блискучої постави

Хитнулася на край. /

Стрибок підкинуто в повітрі,

Жовтавою дугою мов блиснувши, /

Полетів униз... [20, с. 265]

З середини ХХ століття, у зв'язку з розвитком в Україні командних видів спорту, у літературі з'являється відповідна концептосфера, здебільшого **футбольна**. Не так давно Голова комітету національних збірних ФФУ Мирон Маркевич стверджував: «Футбол і література – поняття одночасно далекі і близькі. Красивий, успішний футбол є таким же мистецтвом, як і якісна література. Приємно бачити інтеграцію провідних українських письменників із грою, за яку вболівають мільйони шанувальників» [19, с. 4].

Справедливо зауважує Марина Штолько у статті-рецензії на збірку «Письменники про футбол», видану 2011 року у Харкові: «футбол у художній літературі є феноменом, який генерує тексти, що забезпечують супровід спортивної події у вигляді репрезентації коментарів та роздумів уболівальників, переживань тренерів та фанатів» [24, с. 78–79]. Це, своєю чергою, зумовлює біографічність літературного твору не лише на футбольну, а й на будь-яку спортивну тематику.

Із цим пов'язано такий цікавий філологічний факт. Проводячи огляд англійської поезії про спорт іще з середини XVI століття до 1980-х років, дослідник Н.К. Шарп зауважує: вірш Е. Паунда «До Е. МакС.» набув іще більшої інтонації суму після загибелі українського фехтувальника Володимира Смирнова внаслідок нещасного випадку під час світового чемпіонату 1982 року. Слідом за цим науковець наводить цитату з вірша:

Gone while your tastes were keen to you,

Gone where the grey winds call to you,

By that high fencer, even Death,

Struck of the blade that no man parrieth...

Pierced of the point that toucheth lastly all

[25, р. 472],

тим самим утверджуючи не лише біографічність, а й універсальність «спортивної» поезії.

На початку 2010-х років журнал «Дніпро» оголосив низку літературних конкурсів, метою яких було написання віршів на задані теми із подальшим опублікуванням антологій цих віршів. Серед них була й тема спортивна, причому об'єктами

поетизації мали б стати не тільки професійні футбол та хокей, а й їхні настільні, іграшкові аналоги. На жаль, наразі невідомо, чи вдалося здійснити цей творчий проєкт.

Постановка завдання. Мета цієї статті – на основі розгляду української поезії ХХ – початку ХХІ століть, чільними мотивами якої є спортивні концепти, персоналії, атрибути та образи, установити можливості формування їхніх нових конотацій з урахуванням жанру та стилю вірша, розвитку сюжету ліричної оповіді.

Виклад основного матеріалу. Циклові «Бронзові м'язи», який увійшов до дебютної збірки Богдана-Ігоря Антонича «Привітання життя», справедливо надають пріоритету в інтерпретуванні спортивних образів у сучасній українській поезії. Як метафорично говорив про цей архітвір Д. Павличко, «давньоеллінськими вітрами дихають оці вірші й думають дивно ускладненими поняттями добра і зла нашого часу» [див. 1, с. 16]. Основним предметом поетизації в ньому стали **легка атлетика** (твори «Біг 1000 метрів», «Скок жердкою», «Дівчина з диском»), а також **волейбол** (під діалектною назвою «Сітківка») та **боротьба** («Змагання атлетів»).

Деякі суто спортивних за формозмістом творів стоять поза названим циклом: «Лещетарі», «Ковзани», «На старт». Якщо останній зі списку, створений 1932 року, є відгомном «Бронзових м'язів», більше того, за спостереженням Дмитра Павличка, – переспівом «Пісні змагунів», який має ознаки вторинності [1, с. 17], то перші два, пов'язані з зимовими видами спорту, можна прилучити до метажанрів лірики натурфілософської («Лещетарі») та урбаністичної («Ковзани»).

Микола Ільницький у статті «Філософія бронзових м'язів: Богдан-Ігор Антонич і Казимеж Вежинський» стверджував: оскільки український поет не мав здатності активно займатися спортом через хворобу серця, остільки в його спортивних поезіях «...панує ніби відстороненість від самого себе, погляд на себе збоку, хоча розповідь ведеться від першої особи» [7, с. 731]. А отже, можна, спираючись на поняття відстороненості, зробити висновок про сув'язь у циклі віршів Антонича ліризму з драматургічністю, навіть кінематографічністю, адже ключовими частинами мови в них є дієслова та дієприкметники доконаного виду, наприклад:

*Набрав повітря в груди,
Аж засвітали звуки флейт.
Підніс жердину вгору;
Так птах підносить дзьоб,
Як починає лет* [«Скок жердкою». 1, с. 53]

Відчуття руху в цитованому творі посилюється завдяки нерівному лівому краєві вірша, а в «Пісні змагунів» та «Бігові 1000 метрів» – ще й нерівновеликим рядкам та чергуванню дво- і трискладових розмірів.

Манеру письма Б.-І. Антонича в спортивних віршах вирізняють доречні алітерації та асонанси, домінування дієслів та дієслівних форм над іншими частинами мови, а найголовніше – органічне сполучення спеціальних термінів із діалектизмами або архаїзмами. Як-от у перших трьох поезіях із «Бронзових м'язів»:

...Ратище в руках нам свище / Й нестить ляском диск,

*Понад гуркотливе грище / Кулі срібний блиск
Й має м'яко м'яч* [«Пісня змагунів». 1, с. 51]

...Кудою гляну, кудою гляну – / Тисяча очей в імлі

Поглядів банить п'ястук, / Батоги вигуків тнуть,

Гарпуни люті, злі.

...Я ніколи не стану, я ніколи не стану,

Як биндочку мети прорву, / В синій обрії розтану [«Біг 1000 метрів». 1, с. 53]

*Угору стрелив скок. / Штовхнув себе, й ворину
Відкинула назад рука...* [«Скок жердкою». 1, с. 53]

На противагу цьому, в наступних трьох поезіях ритми урівноважуються, строфи постають більш упорядкованими, інтонація – «спокійнішою», притому образність лишається «античною», і все це наближає твори до неокласичного стилю:

Гляджу захоплений по оболоні

І слова вигукнути з уст не можу,

Гляджу на тебе, горду, гарну, гожу,

І як стоїш, застигла у розгоні,

Струнка Діано з місяцем в долоні

[«Дівчина з диском». 1, с. 54]

Мірні, рівні, певні, круглі рухи,

Білі плями на міністім полі,

Аж здається, що безжурні духи

Грають жеребом своєї долі

[«Сітківка». 1, с. 54]

Нарешті, «Змагання атлетів» – єдиний в усьому циклі віршів **сонет**. Як відомо, сонет дає можливості залагодити суперечності, це художницьке збалансування стабільного й змінного; це особлива інтенсивність і концентрація матеріалу. Сонет – це особливе стильове мислення, яке привертає увагу передусім поетів усе-таки раціоналістичного складу, попри певну консервативність (канонічність), у сонеті закодована іманентна здатність до самооновлення, що є підставою для його вічного

переосмислення [15, с. 147]. «Змагання атлетів» Б.-І. Антонича, у якому оповідь ведеться від першої особи – учасника ігор (на відміну від першої особи-глядача у «Дівчині з диском»), починається з апріорі тривалого поєдинку борців, який описано самим лише першим катреном:

*Пухке лице судді, неначе в бонза, /
Та свиставки пронизливий сигнал,
Захоплення в очах довкола пал, /
І плескіт рук, і мого тіла бронза...* [1, с. 54]

Уже з другого чотиривірша у творі сполучаються зовнішній та внутрішній виміри оповіді. Оповідач, який здобув перемогу у двобої, розривається між суперечливими емоціями – душевного піднесення від звитяги й співчуття переможеному, «поваленому у подвійному нельзоні»:

*Я – грецький бог з античної статуї – /
Виходжу з жестом гордої поваги,
Дарма що оплесків гудуть ще струї. /
Несу здобуту чарку в свій притин,
Я хочу пити, я горю від спраги, /
До уст бокал підношу – в нім полин* [1, с. 55]

І саме ці вагання відбито предметною деталлю, яка проходить градацію за семантичними відтінками: «**келих** побіди» надалі перетворюється на дещо знижену за стилістикою «чарку», а потім на нейтральне «бокал».

Водночас дія у спортивній ліриці Антонича розвивається не лише на стадіоні. Описи зимових ігор «на пленері» – у лісі або місті – сповнюються новими художніми прийомами, серед яких чільне місце посідають поетична градація та каталоги (характерно – прислівників, що сугестує інтенсивність руху та його напрями):

*На кичери, гори, ліси, / Мілкого срібла басейни –
Навпрошки, навскоки, навкоси,
Навпрямки, навперейми!*

[«Лещетарі». 1, с. 269]

*Праворуч, напрямки, ліворуч, поруч себе, гей!
Навприсядки, навсидячки, навстоячки, навтіки,
Сріблястий сміх, іскристий біг, барвистий ніг трохей.
Гей, скільки радощів, весілля, щастя, сміху, втіхи!*

[«Ковзани». 1, с. 266]

Окрім значної кількості індивідуально-авторських природних порівнянь і паралелізмів («так птах підносить дзьоб, / як починає лет», «Рука пташину легкість вкрала перцям», «на крилах лещет, / наялозених маззю»), Антонич доцільно вживав у спортивних контекстах літературознавчу термінологію. Прикладами такого мистецького синтезу є образи «наш залізний **ямб**», тобто кроки атлетів,

у «Пісні змагунів», «**гекзаметр** рук і ніг» у вірші «На старт», «барвистий ніг **трохей**» (синонім хорей) у «Ковзанах». Окрім того, що просодичні терміни тут набувають якісно нових конотацій – символів руху, вони, на думку автора цієї статті, є чинниками укорінення та переосмислення грецьких традицій як атлетизму, так і віршування на українському ґрунті.

Поширеним мотивом сучасної української літератури став **футбол** – у поезії («Футбол в тумані» Ліни Костенко, «Дитячий футбол 55-го року» В. Голобородька, «Динамо-86» Д. Лазуткіна), прозі (збірка оповідань «Маленька футбольна команда» Ю. Щербака; трилогія «Тореадори з Васюківки» В. Нестайка, особливо друга та третя частини, в яких описуються матчі – професійний і дилетантський; гуморески «Ще раз про футбол» С. Павловського, «Сон у ногу» К. Світличного; антологія «Письменники про футбол»), рідше драмі (фінал «Мини Мазайла» М. Куліша).

Водночас деякі його концепти – найменування спортивних атрибутів і аксесуарів, прийомів та манер гри – виходять за суто футбольні межі й набувають набагато серйознішого, навіть філософського звучання. Ольга Харлан небезпідставно заявляє про інтенсивну метафоризацію «гри мільйонів» у сучасній літературі, виокремлюючи такі різновиди метафор: *футбол як життя; футбол як дружба; футбол як метафора дитинства і дорослішання; футбол як кохання* [23, с. 94–95].

Можна розвинути один із зазначених концептів у «метафору обірваного дитинства і передчасного дорослішання»: взірцем тому є верлібр «Дитячий футбол 55-го року» В. Голобородька, у якому на повен зріст постає проблема «дітей війни», загибелі багатьох маленьких українців унаслідок активних бойових дій. Тут ідеться саме про 1955 рік, тобто про 10–14-річних підлітків, серед яких недостатньо гравців для двох команд:

Підійдуть до однієї хати:

«Тітко Ганно, пускайте свого сина / з нами у футбол грати!»

«Ой, діточки, немає синочка, / мені помічника, а вам – воротаря».

«Можє, він вівці із татом до заходу сонця пасе?»

«Ні, мої босенькі, / пішов тато наш у війну на Дон та й не повернувся, / і синочка за собою повів, грайте самі, без голкіпера» [5, с. 289].

Так само відповідають дітям і тітка Оксана, і тітка Катерина, чиї чоловіки загинули на Дніпрі та на Дунаї, – у такому ж народнописенному ключі, доповненому футбольними термінами (корнер, форвард, аут, гавбек). Подібний стиль

вірша спричинює ще більший трагізм оповіді – на тлі узагальненого сприйняття дитячого футболу як однієї з найвеселіших ігор.

Хоча здебільшого інтонації «футбольних» поезій – піднесені, гумористичні, а інколи й містичні. Так, нерозривний синтез футболу, мистецтва та містики утверджено в поезії Ліни Костенко:

*Футбол в тумані, де гравець, як мім –
То, може, найдивніша з пантомім...*

Крилатим уже давно став вислів: «Матч відбудеться за будь-якої погоди». Звісно, будь-яке погіршення погодних умов (дощ, сніг, туман, сильний вітер) зумовлює значні проблеми для гравців, як і для відвідувачів. А якщо йдеться про туман, який знижує видимість, то це приводить до появи у хронотопі стадіону нових образів – можна сказати, фантомів:

*В туман кричать незримі глядачі –
Повсюди їм ввижаються м'ячі...
В туман-траву стрибає воротар –
Ловити м'яч, який не пролітає...*

Знову-таки, як у віршах Антонича, за допомогою нанизування дієслівних конструкцій оповідачка сугестує відчуття не лише руху, а й напруженості і водночас – нівелювання усталених канонів гри:

*Свистить суддя. А власне, в чому справа?
В тумані гра, то гра уже без правил...*

А відтак поезію Ліни Костенко можна зарахувати до жанру віршованої новели з гумористичним звучанням, Wendepunkt якої міститься буквально в останньому двовірші:

*Оце подача! – вигуки в юрбі.
Забив прекрасно. Шкода, що собі [10, с. 317]*

Інтернет-поезія, яка склала особливий масив української літератури початку XXI століття, дозволяє провести паралелі між інтерпретаціями спортивних образів у ліриці як професійних поетів, так і аматорів, які здебільшого виступають під псевдонімами. Атмосферу футбольної гри, зокрема Чемпіонату світу 1986 року у Мексиці, переконливо візуалізовано у вірші «Динамо-86», автор якого – Дмитро Лазуткін – сам є фаховим спортивним коментатором:

*Неймовірно, як таке стається, / Ніби всі зусилля нанівець –
Але мить – і вибухає серце, / Й не одне – а тисячі сердець! [12, с. 57]*

Професіонали стверджують: щоби стати класним футбольним коментатором, треба мати не лише добре поставлений голос і розумітися на правилах гри, а й досконало знати кожного спортсмена, його біографію, характер, особли-

вості становлення кар'єри – аби не припуститись помилок у коментуванні, але витворити для глядача цілісний образ гравця та гри. Що, без сумніву, вдається Д. Лазуткіну, який зумів синтезувати спортивний «драйв» із ностальгійною інтонацією, передати читачеві ці відчуття через нанизування природних деталей, емоцій та персоналій відомих футболістів:

...Вижухла трава і теплий клаптик – / Не пали бадилля, Балтача!

Яремчук, Заваров і Беланов, / М'яч, який у сітці мерехтить.

Класно бути молодим і п'яним, / Серед потрясінь і лихоліть! [12, с. 57]

Належне місце в цих рядках посіли Олександр Заваров – один із найкращих голеадорів тогочасного київського «Динамо» та Ігор Беланов – володар «Золотого м'яча» 1986 року, який відзначився низкою ефектних голевих передач і результативних ударів по воротах у мексиканському мундіалі. У доволі цікавому контексті виступає образ Сергія Балтачі, що й справді «палив бадилля» своїм швидким бігом по футбольному полю, – зокрема, завдяки римі «спогадів солодка алича». І ця сув'язь персоналій та атрибутів, урешті-решт, вивершується в емоційно наснаженому висновку:

*...Щастя було голим, було – голом! /
Ми запам'ятали ці голи!*

*Коли ніжність у сльоті горішній /
Замітає втомлені сліди...*

*У однім строю – святі і грішні, /
У одній команді – назавжди [12, с. 57–58].*

Такий само філософічний зміст, увиразнений незвичайною просодією та специфічними термінами, має поезія «Теніс», опублікована на порталі «www.poetryclub.com.ua» під псевдонімом «Писаренчиха»:

*Відношення – це теніс. Сет за сетом /
Подаємо, приймаємо подачі.*

*Технічність дій рятує тут моментом,
Та мислення приносить лиш удачу... [21].*

Людські стосунки (або, за лексикою авторки, «відношення») вельми часто порівнюють у поезії з грою у м'яч – тенісом, регбі, пінг-понгом або подібними. У даному разі можна виокремити й потребу сумістити в індивідуальних стосунках рацію та емоцію, що помітно у другій строфі:

*Прорахувати на що здатен інший, /
Зіграти так, як він і не подума.*

*Обличчя цеглою: можу ще більше. /
Завжди тут виграє стратегій сума...*

Дещо нерівномірний темпоритм вірша (правильний п'ятистоповий ямб у 1-му, 2-му та 4-му рядках), застосування просторічних висловів («обличчя цеглою», «подума» замість «подумає») контрастує з доцільним висновком: «Завжди тут виграє стратегія сума». У завершальній строфі ці «стратегії» розшифровуються як бінарна опозиція:

*Можна катати м'ячика ліниво, /
Від часу час, аби не сіли мухи.
Можна одне одному чухать спину. /
У кожного своя потреба руху* [21].

Слід зауважити, що в цьому останньому рядку актуалізовано сковородинське «Життя – це рух, а рух – це турбота».

Неможливо оминати увагою й **спортивне рибальство** як переосмислений на сучасному ґрунті промисел наших предків. Метою рибальства спортивного стає не стільки виловити певну кількість риби, скільки показати вправність володіння снастями та усвідомити зв'язок людини з природою (квінтесенцією цього виду спорту є правило «спіймав – відпустив»). Так, верлібр В. Голобородька «Рибалочка: птах, який морозить воду на кригу» з циклу «Українські птахи в українському краєвиді» (1999) – експресивний поетичний текст, збудований на спостереженнях, міфічних уявленнях, словесній грі, синтезові мистецтв:

*Рибалочко, рибалочко..., / ... ти ловиш рибу,
і я ловлю рибу:
я – рибалка Васильок, а ти – рибалка Іванок...
обидва ми рибалки, / обидва ми ловимо рибу
в охотку,
тож ми обоє – спортивні рибалки...* [6, с. 89].

Основне навантаження образу витримано у міфічному ключі, але сам образ подекуди розбудовується за «сучасними ментальними технологіями» [18, с. 150]. Такою технологією в циклі В. Голобородька доцільно визначити контамінацію фольклорних жанрів – прислів'їв і приказок, загадок, скоромовок, словесних ігор, замовлянь – із новітніми реаліями людського буття [16, с. 275-276]. У цитованому вище вірші встановлено асоціативний зв'язок «спортивного рибальства» з концептами «змагання», «стадіон»:

*... хто ти: / чи то спортивний рибалка,
чи то змагун у швидкості лету над водою,
чи то глядач, який голосними криками вітає
змагуна...* [6, с. 90].

Тут розвивається «спортивна» тематика, задана в українській поезії початку ХХ століття циклом «Бронзові м'язи» Б.-І. Антонича, про який ішлося вище. У «Рибалочці...» В. Голобородька «ускладнене поняття добра і зла» – один із концептуаль-

них проявів закону боротьби та єдності протилежностей. «Спортивний рибалка» – зимородок може бути водночас і мисливцем, і здобиччю, *проявом* зла щодо риби й *жертвою* зла – хижака:

*... ти – птах, який забарвлений у кольори відсутності:
шуліка – ворог твій – згори тебе не бачить,
бо ти синій, як плесо,
а верховодка, за якою ти полюєш, знизу тебе
не бачить,
бо ти темний зі споду, наче листок на дереві...*
[6, с. 90–91].

Окремий масив в українській «спортивній» поезії становлять **шахові** образи та концепти. Тут ключове місце належить Вікторіві Капусті з його збіркою «Картагий материк» та Анатолієві Мойсієнку – авторів книги «Шахопоезія», назву якої можна небезпідставно визнати новим термінологічним маркером особливого гатунку віршування (унікальний різновид верлібру, в якому синтезовано елементи мистецтва, спорту та науки). У шахопоезіях А. Мойсієнка, за жанром – філософських роздумах, батальних сценах і навіть пейзажних замальовках, виразно проглядається підтекст – «красивий розв'язок» шахової задачі:

*Метелик блакитний / гойдається / на шумнім
потічкові.*

1. Фb3? / 1. Фb5!

*Хтось греблю загатить / в одному місці /
(1. ...d5, d3) –*

*У другому / хвилею / знесе загату / (2. Ф : e2,
Фс4х).*

*І лиш / метелик блакитний / буде гойдатися /
на шумнім потічкові* [14, с. 184–185].

Відтворення занотованих ходів на завершальній діаграмі дозволить глибше усвідомити зміст самого вірша, головна ідея якого (а також кодованої ним комбінації) – неминучість поразки за будь-якої тактики захисту.

Значна частина візуальних шахопоезій є зашифрованими афоризмами, в яких суміщення фразеологічних зворотів та прислів'їв дозволяє тлумачити кожне з них по-новому, творячи нову образну сув'язь:

І троянському коневі / в зуби / не дивляться...

Бо лише потім / дізнаються, / що він – троянський [14, с. 160–161].

У шести рядках інтерпретовано водночас три культурологічні мотиви: ідіому «Троянський кінь» як синонім хитрих дій, підступних засобів боротьби; прислів'я «Дарованому коневі в зуби не дивляться» як настанова не нехтувати й не критикувати подарунки; а також класичну шахову ком-

бінацію, при якій білі значно меншими силами дають мат чорним саме за допомогою коня.

Своєю чергою, Віктор Капушта у «Картатому материку» проєціює етапи людського життя на шахову комбінацію, а також на театральне дійство (сонет «У затінку любові»), сполучаючи відповідні терміни за допомогою питальних і окличних синтаксичних конструкцій:

*... У світлотіні – шахове наймення. /
Відтоді біг зигзагом долі кінь...
І нас рокірував на непокинй /
За двадцять дев'ять днів до рівнодення.*

*«Не життєлюб? Авжеж! Та любий скін /
У затінку Любові». – «На поклін!»
Цугцванг на біс. Завіса. І знамення /
З'єднає світлотінь і рівнодення [9, с. 20]*

Як і в А. Мойсієнка, цитований сонет супроводжується діаграмою шахової партії та нотацією різноманітних способів постановки мату за 4 ходи [див. 9, с. 21]; своєю чергою, ці чотири ходи можливо співвіднести не лише з чотирма етапами життя – дитинством, юністю, зрілістю та старістю, – а й із чотирма порами року, на що й натякає іменник «рівнодення».

Автор цієї статті також робить свій внесок у розвиток спортивної образності у сучасній українській поезії, засновуючись на реальному факті будівництва у китайському місті Гуанчжоу стадіону у вигляді квітки лотоса [22]. Тут традиційна для східної поезії перлина ототожнюється з футбольним м'ячем, а сленгові звороти спортсменів («сухий лист» – специфічна манера подачі кутового удару, «свічка» – різкий злет круглого угору, «дріботіння», точніше дриблінг – спосіб ведення м'яча) обіграно як її перетворення:

*Промовив Будда: «Диво, яв'ю стань!» –
Явився лотос у китайським краї.
А в нім така перлина визріває,
Що їй замало звичних порівнянь.*

*Не з блисками морського водограю,
А в шестикутну чорно-білу грань –
Не просто поєднання Їнь та Янь,
А цілий світ, що погляди вбирає.*

*«Сухим листом» у кут воріт летить,
То «свічкою» засвітиться на мить,
То «дріботить», мов те дитя слухняне, –*

*Так, справді чарівна перлина ця!
Та чим вона в наступну хвилю стане –
На те вже воля вправного гравця [17].*

Висновки. Спортивні мотиви у сучасній українській поезії – тема, яка ще чекає ґрунтовного розгляду, однак ті твори, у яких їх ужито, являють читачеві великий діапазон їх інтерпретацій – від художніх деталей до філософем, співвідносних із етапами людського життя, емоціями та роздумами. Так, Богдана-Ігоря Антонича – знакового представника лірики українського модернізму, відкритої до засвоєння та перетворення концептів із різних сфер діяльності людини, – слушно вважають піонером вітчизняної «спортивної поезії», репрезентованої циклом «Бронзові м'язи» з книги «Привітання життя». Справді, усі шість поезій циклу не лише різноманітні за просодичним оформленням, яке покликане сугестувати реципієнтові атмосферу руху або споглядання, а й надають нових значень спортивним реаліям, уводячи їх у контекст порівняння з природними образами.

Футбольний «кластер» сучасної української поезії представлено багатьма відомими (Ліна Костенко, В. Голобородько) та менш знайомими (Д. Лазуткін) іменами. У їхніх творах ключовими виступають найменування амплу гравців (голкипер, або воротар, захисник, хавбек, форвард) та пов'язані з ними персоналії видатних спортсменів, прийоми гри (удари по воротах, подача корнера, вкидання аути), і всі вони, увиразнені двоскладовими віршовими розмірами – ямбом або хореем – сполучаються у семантичній тріаді «споглядання / напруження / піднесення», характерній і для будь-якого справжнього футбольного матчу. Осібно тут стоїть лише «Дитячий футбол 55-го року» Голобородька, що його, зважаючи на низку деталей та образів, можна прилучити навіть до жанру реквієму.

Не оминають українські митці й поетизації інших видів спорту – тенісу, бадмінтону, рибальства, а також шахів. Останній із перелічених позицій автори віршів (А. Мойсієнко, В. Капушта) приділяють увагу не просто як спортивній і водночас інтелектуальній грі, або як різновидові мистецтва, а й визнають її можливість сполучити елементи зовнішньої та внутрішньої боротьби через поєднання вимірів словесного та візуального (діаграма шахової партії, послідовність ходів).

Загалом масив української спортивної поезії не вельми значний за обсягом, але дуже розмаїтий за формозмістом. Передусім це варіювання просодичних вимірів – від традиційного для дитячого вірша чотиристопного хорєя до зрілого верлібру. Репрезентовано всі види римування – точне, приблизне і неточне, кінцеве та внутрішнє, оригінальне («бронза – Бозна» в Антонича,

«алича – Балтача» у Д. Лазуткіна, «кінь – непокин» у В. Капусти) та зужите («гол – футбол», «подача – удача»). Шахопоезіям А. Мойсієнка та В. Капусти притаманне поєднання словесного та зорового елементів; своєю чергою, строфобудова деяких віршів Антонича включає зоровий елемент як прихований, помітний лише у чергуванні рядків

різної довжини або нерівному лівому краю вірша. Водночас хоч яким (описовим, медитативним чи агітаційним) є насаження українських спортивних віршів, об'єднавчим для них усіх виступає лейтмотив **руху** – як власне фізичної активності, так і сковородинського «руху душі», без якого неможливе життя.

Список літератури:

1. Антонич Б.-І. Велика гармонія (Модерністична поезія ХХ століття). Київ: Веселка, 2003. 352 с.
2. Базилевський В.О. Розуміння поезії. *Неопалима кутина*. 2007. №3/4. С. 141–156.
3. Булатова М., Радченко Л., Єрмолова В. Олімпійський спорт у системі гуманітарної освіти (український досвід). *Теорія і методика фізичного виховання і спорту*. 2020. Т. 2. С. 105–115. DOI: <https://doi.org/10.32652/tmfvs.2020.2.105-115>
4. Буценко А. Воєнізація фізкультури. *Культура і побут*. 1927. №28. 2 серпня. С. 1.
5. Голобородько В. Летюче віконце. Київ: Либідь, 2005. 463 с.
6. Голобородько В. Слова у вишиваних сорочках. Київ: Укр. письменник, 1999. 110 с.
7. Ільницький М.М. Філософія «бронзових м'язів»: Богдан-Ігор Антонич і Казимеж Вежинський. *На перехрестях віку. Кн. 1*. Київ: Либідь, 2008. С. 728–749.
8. Ільницький О. Український футуризм (1914–1923) / пер. з англ. Р. Тхорук. Львів: Літопис, 2003. 456 с.
9. Капуста В. Картагий материк. Веб-сайтська історія. Сонетний гамбіт. Київ: Укр. письменник, 2003. 72 с.
10. Костенко Л.В. Триста поезій. Київ: А-ба-ба-га-ла-ма-га, 2019. 416 с.
11. Кудряшова О.В. «Сонцем загоню найвищий гол»: зміст і форма поетизації спорту в українському футуризмі. *Sport w literaturze i kulturze. Tom II serii «Problemy współczesnej humanistyki» (II)*. 2016. Р. 59–69.
12. Лазуткін Д. Динамо–86. *РиМова. Антологія поезії*. Київ: ТОВ «Поліпринт», 2021. С. 57–58.
13. Літературознавча енциклопедія. Т. 1: Аба – Лямент / за ред. Ю.І. Коваліва. Київ: ВЦ «Академія», 2007. 602 с.
14. Мойсієнко А.К. Вибране. Київ: Либідь, 2006. 528 с.
15. Науменко Н.В. Концепти життя і творчості поета в сонетній жанрострофі. *Питання літературознавства. Науковий збірник*. Вип. 90. 2014. Чернівці: Вид-во ЧНУ, 2014. С. 144–155.
16. Науменко Н.В. Серпантинні дороги поезії: природа та тенденції розвитку українського верлібру. Київ: Вид-во «Сталь», 2010. 518 с.
17. Науменко Н.В. Чудесний лотос. URL: <http://rivnodennya.in.ua/naumenko/chudesnyj-lotos/>
18. Пастух Т. Поезія як свято мови: Етимологія «Українських птахів» В. Голобородька. *Дзвін*. 2003. №3. С. 148–152.
19. Письменники про футбол. Літературна збірна України / упоряд. С. Жадан. Харків: Книжковий клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2011. 320 с.
20. Поліщук В.Л. Вибране / упоряд. З. Суходуба. Київ: Рад. письменник, 1987. 317 с.
21. Теніс. URL: <https://www.poetryclub.com.ua/getpoem.php?id=828844> (дата звернення 13.07.2024)
22. У формі лотоса: фото найбільшого футбольного стадіону у світі з Китаю. URL: https://house.24tv.ua/formi-lotosa-foto-naybilshogo-futbolnogo-stadionu-sviti-kitayu_n1345694 (дата звернення 07.07.2024)
23. Харлан О.Д. Футбол як метафора: літературні контексти шкіряного м'яча. *Національна ідентичність в мові і культурі: збірник наукових праць* / за заг. ред. О.Г. Шостак. Київ: Талком, 2020. С. 92–96.
24. Штолько М.А. Футбол і сучасна українська література (на матеріалі видання «Письменники про футбол»). *Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського. Серія: Філологія. Соціальні комунікації*. Т. 31(70), №4. Ч. 4. 2020. С. 75–79. DOI <https://doi.org/10.32838/2663-6069/2020.4-4/13>
25. Sharp, N.C. Poetry and Sport. *British Journal of Sports Medicine*. 2000. Vol. 34. P. 417–472.

Naumenko N. V. SPORTING MOTIFS IN CONTEMPORARY UKRAINIAN POETRY

The author of this article made an endeavor to constitute the specifications of the sporting imagery in contemporary Ukrainian poetry. The need for such a research was determined by the fact that Ukrainian literature comprises a lot of verses about sports; however, almost all of them are related to children's poetry, what would mean that they have got the distinctive generic, stylistic and substantial traits and hence the sporting motifs mostly serve as autologic details and barely transform into images or symbols.

Due to the close reading of the texts, there was observed that, notwithstanding the variety of Ukrainian poetic imagery at the first third of the 20th century (urban, maritime, technical etc.), the sporting motifs appear to be sporadic – first of all, in lyrics by B.-I. Antonych (“Bronze Muscles” cycle from the debut collection “Greetings to Life,” several verses out of the collections), and by futurists (M. Semenko, G. Shkurupyi, V. Polischuk). The next period of sports theme actualization in Ukrainian literature is the second half of the 20th century – with football (Lina Kostenko, V. Holoborod’ko), chess (V. Kapusta, A. Moysiienko) and some other sports for the leading motifs.

The development of poetry about sports at the beginning of the 21st century was benefitted by the Internet: many websites publish the great deal of verses by either professional or amateur poets, but the common factor for both massifs is the special junctions of natural details, sporting concepts and personalities of the famous ‘stadium actors’ to create the integrate picture of sporting and thenceforth cultural life in Ukraine – moreover, of several periods simultaneously.

Overall, it is confirmed that the segment of Ukrainian poetry about sports, though not so capacious in volume, is quite various in formal (prosody, composition, imagery, artistic language) and substantial (theme, problem, ideas) characteristics, which fact allows speaking about actualization of the common concept ‘movement,’ particularly the internal movement of human soul and its expression in words and emotions in the poetic form.

Key words: *Ukrainian literature, poetry, form-and-substance, imagery, motif, sports, artistic synthesis.*